

SLAVIA ORIENTALIS TOM LXXII, NR 2, ROK 2023
DOI: 10.24425/slo.2023.146397

Ларуса Колібаба (Larysa Kolibaba)

Київ, Інститут української мови НАН України

ВПЛИВ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ ДОБИ ТОТАЛІТАРИЗМУ НА ГРАМАТИЧНІ НОРМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

The Influence of Language Policy in the Era of Totalitarianism on the Grammatical Standards of the Ukrainian Literary Language

ABSTRACT: The article illustrates the destructive influence of language policy in the era of totalitarianism on the grammatical system of the Ukrainian literary language on the example of the endings of the genitive case of singular nouns in the 3rd declension. According to the “Ukrainian orthography” of various years of publication, we can trace the norm of using the endings of the genitive case of singular nouns of the 3rd declension over the past 100 years. The elimination of the ending *-u* from the grammatical system of word change of nouns of the 3rd declension in 1933 was recorded. This gives reasons to qualify this ending as repression. Founding on the historically determined regularities of the development of the grammatical system of the Ukrainian language, the need to return the ending *-u* to the edition of “Ukrainian orthography” in 2019 was justified. It was established that despite the democratization of society, the tendency towards the revival of national identity, the desire of Ukrainian-oriented speakers to establish and return the specific foundations of Ukrainian literary languages, the re-codification of the ending *-u* in the 21st century could not restore its active use in language practice. Based on the results of a questionnaire, we found out the main reasons for the non-observance of the returned morphological norm by modern speakers. We concluded as to the disastrous consequences of the grammatical heritage formed in the Soviet period on the language practice of the third millennium. Ways to improve this situation are proposed.

KEYWORDS: endings, nouns of feminine gender of the 3rd declension, genitive case of singular nouns, “Ukrainian orthography”

Обґрунтування наукової проблеми

Від 30 травня 2019 р. набула чинності нова редакція *Українського правопису*¹, яку українська громадськість сприйняла неоднозначно – від схвальних від-

¹ *Український правопис*, Київ 2019.

гуків до різкої критики окремих її норм². Проте попри полярні оцінки *Українського правопису* 2019 р. він помітно вирізняється на тлі редакцій, що функціювали за доби тоталітаризму, оскільки в ньому частково відновлено норми *Українського правопису* 1928 р. «Сучасна редакція *Українського правопису*, – зазначено в його передмові, – повертає до життя деякі особливості правопису 1928 р., що є частиною української орфографічної традиції і поновлення яких має сучасне наукове підґрунтя»³.

Зорієнтованість чинного *Українського правопису* на норми правописного кодексу 1928 р. є прогресивним кроком у відродженні національної специфіки української мови, адже *Український правопис* 1928 р. «кодифікував фонетичну й морфологічну структури писемно-літературної мови»⁴. Це був не лише правопис у вузькому розумінні цього слова, а й завершена та ухвалена для всеукраїнського вжитку «система українського правопису й граматичних норм» – «велике як на той час досягнення, може, найбільше за всю попередню історію української літературної мови»⁵. Відомо, що 20–30 рр. ХХ ст. увійшли в історію української літературної мови як «золоте десятиріччя» – період її національного відродження, дерусифікації, розвитку та утвердження самобутніх рис, а сам правопис був створений на засадах збереження «традиції й природи української мови»⁶. Державна Комісія, випрацьовуючи правила правопису української літературної мови, намагалася, з одного боку, «не порушувати без крайньої потреби усталеної традиції, узвичаєної норми», а з іншого – «увесь час оглядалася на живу мову в її різних діалектах та її історію»⁷.

До відновлених у редакції *Українського правопису* 2019 р. граматичних рис української мови належить закінчення *-и* в родовому відмінкові однини іменників III відміни. Зокрема, для фіксованої групи іменників (*кров, любов, осінь, сіль, Білорусь, Русь*) та усіх іменників жіночого роду, що закінчуються на *-ть* із попереднім приголосним (*вість, радість, смерть, честь, хоробрість* і под.), крім закінчення *-і*, як його рівноправний варіант кодифіковано також закінчення *-и*: *гідности, незалежности, радости, смерти, чести, хоробрости; крови, любови, осени, соли, Білоруси, Руси*⁸.

На тлі попередньої редакції *Українського правопису* 1993 р.⁹ ця зміна є новацією. Проте закінчення *-и* в родовому відмінкові однини іменників жіночого

² *Новий правопис не повинен роз'єднувати країну*, [в:] <http://www.golos.com.ua/article/309838> (07.01.2023); *Український правопис 2019 року*, [в:] <https://uk.wikipedia.org> (07.01.2023).

³ *Український правопис*, Київ 2019, с. 8.

⁴ В. Німчук, *Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст.*, Кам'янець-Подільський 2002, с. 22.

⁵ В. Чапленко, *Історія нової української літературної мови (XVII ст. – 1933 р.)*, Нью-Йорк 1970, с. 424.

⁶ *Український правопис*, Харків 1926, с. 5.

⁷ Там само.

⁸ *Український правопис*, Київ 2019, с. 128.

⁹ *Український правопис*, Київ 1993, с. 77.

роду III відміни, що закінчуються на приголосний, – це морфологічна норма, яка була офіційно затверджена в інших виданнях *Українського правопису* у 20–30-х рр. XX ст. – академічних *Найголовніших правилах українського правопису* 1921 та 1925 рр.¹⁰, у проєкті *Українського правопису* 1926 р.¹¹ та в *Українському правописі* 1928 р.¹²

У *Найголовніших правилах українського правопису* 1921 та 1925 рр. цю норму було сформульовано так:

У словах жіночого роду, що кінчаться на приголосний звук, треба писати в родовому відмінкові однини *-и*, а в давальному й місцевому однини та називному й знахідному множини треба писати *-і*; напр. род. відм. – з *ночи, коло печи, з подорожи, цієї соли, нічної тіни, без сповіди, без відповіди, з радості, до смерти*; дав. відм. та місцев. – *дрібній солі, в тіні, у-ночі, в печі*; множ. – *прийшли вісті, про бюрократичні формальності. Виняток – в-осени*¹³.

Зауважимо, що аналогічне правило було й у проєкті *Українського правопису* 1926 р.: «4. *-и* мають ... б) Усі речівники жіночого роду на приголосний...: з *радості, без подорожи, до ночі, від розкоші, крові, твари, молоді, паморози, соли, тіни, Роси, артілі, моралі, матері...*»¹⁴. Проте в *Українському правописі* 1928 р. це правило зазнало змін: закінчення *-и* було кодифіковано як нормативне лише для всіх іменників жіночого роду III відміни на *-ть* за другим приголосним (*від радості, з вісті, до смерті, без чверти...*), а також винятково: *до осені, без соли, крові, любові, Руси*, тоді як решту іменників жіночого роду на приголосний було рекомендовано вживати із закінченням *-і*: *до ночі, без подорожі, від розкоші, тварі, молоді, паморозі, тіні, Росі, артілі, моралі, жовчі, матері...*¹⁵. Ця норма була чинною до мовної «реформи» 1933 р. – року, що його, як слушно висновує Лаура Ораці, уважають офіційною датою завершення українізації¹⁶.

1933 р. у зв'язку зі згортанням процесів українізації *Український правопис* 1928 р. було звинувачено в «штучному відриві української мови від мови російської»¹⁷, а граматичні правила, викладені в ньому, оголошено такими, що «засмічували українську мову націоналістичними елементами»¹⁸. Як зауважував

¹⁰ *Найголовніші правила українського правопису*, Київ 1921, с. 9; *Найголовніші правила українського правопису*, Київ 1925, с. 9.

¹¹ *Український правопис*, Харків 1926, с. 41.

¹² *Український правопис*, Харків 1929, с. 35.

¹³ *Найголовніші правила...*, Київ 1921, с. 9; *Найголовніші правила...*, Київ 1925, с. 9.

¹⁴ *Український правопис*, Харків 1926, с. 41.

¹⁵ *Український правопис*, Харків 1929, с. 35.

¹⁶ L. Orazi, *Ukrainian language policy in the 1920s and after 1991: development stages and present trends*, «Українська мова» 2022, № 2, с. 10.

¹⁷ *Український правопис*, Харків 1933, с. 3.

¹⁸ Там само, с. 4.

Юрій Шевельов, до *Українського правопису* 1928 р. було внесено 126 поправок, багато з них суттєвих, а розділ про чужі слова переписано. Там, де українські слова мали подвійні форми, перевагу надано формі, ближчій до російської мови¹⁹. Саме із цієї причини закінчення іменників жіночого роду III відміни, що закінчувалися на *-ть* за другим приголосним, змінили з *-и* на *-і*. За висновками Василя Німчука, «...реформа 1933 року зачепила не просто написання, а віковічні традиції орфографії і, головне, оригінальність системи української мови»²⁰.

Від 1933 р. до 2019 р. в усіх офіційно затверджених редакціях *Українського правопису* (1933, 1946, 1960, 1990, 1993 рр.) єдиним нормативним закінченням іменників жіночого роду III відміни в родовому відмінкові однини стало закінчення *-і*. Закінчення *-и* було відновлено в *Українському правописі* 1999 р.²¹, створеному у зв'язку з потребою переглянути орфографічний кодекс після його «тривалого препарування на догоду ідеологічній настанові зближення російської та української мов, а фактично – тотального уподібнення української мови до російської»²². Проте, як відомо, цю редакцію *Українського правопису* через суб'єктивні чинники так і не було затверджено для офіційного вжитку.

З огляду на те, що закінчення *-и* в історії українського правопису вже мало статус нормативного, його повернення до *Українського правопису* 2019 р. дехто з мовознавців витлумачує як «спробу повторного нормативного закріплення» у родовому відмінкові однини в певній частині іменників жіночого роду III відміни²³. Однак між правилом, викладеним в *Українському правописі* 2019 р., і правилом, наведеним в *Українському правописі* 1928 р., наявні істотні розбіжності. В *Українському правописі* 1928 р. закінчення *-и* кодифіковано як єдине закінчення родового відмінка однини для обмеженої групи іменників III відміни (*кров, любов, осінь, сіль, Русь*) та усіх іменників жіночого роду «на *-ть* за другим приголосним»²⁴, натомість в *Українському правописі* 2019 р. правило про нормативність закінчення *-и* для іменників жіночого роду III відміни подано у формі примітки, а самому закінченню *-и* надано статусу не основного, а варіантного закінчення²⁵, що, очевидно, і сформувало в мовців хибну думку про другорядність, необов'язковість його уживання в сучасній мовній практиці, а також послугувало причиною того, що сьогодні закінчення *-и* використовують рідко, хоч від часу його повторної кодифікації в *Українському правописі*

¹⁹ Ю. Шевельов, *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): стан і статус*, [в:] Ю. Шевельов, *Вибрані праці. Кн. I. Мовознавство*, Київ 2009, с. 202.

²⁰ В.В. Німчук, *Проблеми українського правопису...*, с. 24.

²¹ *Український правопис: Проект найновішої редакції*, Київ 1999, с. 120.

²² *Історія українського правопису: XVI-XX століття: хрестоматія*, Київ 2004, с. 561.

²³ О.О. Тараненко, *Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (у межах граматичних категорій іменника)*, «Мовознавство» 2005, № 3-4, с. 92.

²⁴ *Український правопис*, Харків 1929, с. 35.

²⁵ *Український правопис*, Київ 2019, с. 128.

2019 р. минуло понад три роки. Склалася незбагненна ситуація: нарешті після вимушеної тривалої перерви на законних підставах до вжитку повернено питому морфологічну норму, проте реально вона поки так само перебуває на периферії мовного обігу.

У зв'язку із цим у запропонованій студії поставлено за **мету** дослідити причини, через які сучасні українські мовці обмежено послуговуються закінченням *-и* в родовому відмінкові однини іменників жіночого роду III відміни. Щоб зреалізувати цю мету, розв'язано такі **завдання**: 1) з'ясовано ставлення сучасних мовців до вживання іменників жіночого роду III відміни в родовому відмінкові однини із закінченням *-и*; 2) проаналізовано причини неоднакової комунікативної поведінки мовкористувачів нового тисячоліття; 3) схарактеризовано доцільність повернення закінчення *-и* до редакції *Українського правопису* 2019 р. на тлі історичних закономірностей розвитку граматичного ладу української літературної мови; 4) запропоновано способи активізувати вжиток закінчення *-и* в родовому відмінкові однини іменників III відміни в мовній практиці XXI ст.

Методика виконання дослідження

Для того, щоб досягти поставленої мети, проведено анонімне опитування українськомовних респондентів у формі анкетування. До нього було залучено представників філологічної спільноти – переважно освітян (викладачів закладів вищої освіти й учителів) та працівників засобів масової комунікації (журналістів і редакторів), офіційно-ділової сфери, а також інші верстви освічених носіїв української мови, тобто тієї частини українського мовного соціуму, що має фахові знання з української мови, знає її літературні норми, стежить за правописними змінами і спроможна оцінити їхню доцільність.

Усього опитано близько 200 учасників. Крім того, узглядено думки фахово підготовлених, компетентних мовкористувачів, оприлюднені в засобах масової комунікації після опублікування редакції *Українського правопису* 2019 р.

Аналіз результатів дослідження

Унаслідок проведеного опитування з'ясовано, що в українському мовному соціумі сформувалося три погляди щодо використання закінчення *-и* в родовому відмінкові однини іменників жіночого роду III відміни – позитивний, нейтральний та негативний.

Позитивно аналізовані зміни сприйняли 37% респондентів. Закінченням *-и* здебільшого послуговуються ті мовці, які обізнані із суспільно-політичними умовами функціонування української мови у XX ст. й зорієнтовані відроджувати питомі граматичні риси української мови.

Серед мовців, які вживають іменників жіночого роду III відміни в родовому відмінкові однини із закінченням *-и*, можна виокремити дві підгрупи. Представники першої з них свідомо використовують закінчення *-и*, оскільки переконані

в його природності, органічності для української мови, знають про насильницьке вилучення цієї української граматичної риси і прагнуть її відновити:

Я не вважаю, що новий правопис повертає нас до норм столітньої давності. Ой ні, давності! Оце *-и* в закінченнях іменників третьої відміни мені безмежно подобається! Я так не писала, але саме так і зараз говорить моя мама, якій, Богу дякувати, 93 роки. <...> Це теж мова моєї матері, жива народна мова, яка не піддалася нав'язаним силоміць впливам російської. Отож це й не нововведення, і не повернення до старосвітського. Це наша мова – така, як вона є²⁶

або:

Закінчення *-и* в родовому відмінку деяких іменників третьої відміни <...> дуже важливе, бо дасть змогу відрізнати родовий відмінок від давального й місцевого²⁷.

Як відомо, деякі українські мовці використовували закінчення *-и* в родовому відмінку однини іменників жіночого роду III відміни ще задовго до його повторного кодифікування в *Українському правописі* 2019 – від початку 90-х рр. XX ст. Коли разом із тоталітарним періодом в історії Української держави відійшов у минуле адміністративний контроль за дотриманням правописних стандартів, ціла низка засобів масової інформації, видавництв, освітніх закладів і т. ін. почали користуватися орфографічними правилами, відмінними від офіційних²⁸. Саме тоді зафіксовано використання закінчення *-и* під час відмінювання іменників жіночого роду III відміни на приголосний. Ним послуговувалися насамперед працівники засобів масової комунікації та книжкових видавництв, які мали відповідний фаховий рівень і прагнули відживити граматичну специфіку української мови навіть попри те, що це закінчення офіційно перебувало поза літературним стандартом. Причому вони вживали його в іменниках жіночого роду III відміни не просто цілковито усвідомлено, а навіть підкреслено – як «ознаку відданості справжнім, а не накиненим під впливом російської мови нормам української мови»²⁹.

За нашими спостереженнями, схвально закінчення *-и* передусім сприйняли саме ті мовці, що використовували його й раніше або принаймні були до цього готові.

Представники другої підгрупи також уживають закінчення *-и*, але не через свої глибокі переконання, а з огляду на авторитет інших мовців – науковців, знайомих громадських діячів, митців слова або своїх батьків, бабусь, дідусів,

²⁶ Л. Вишинська, *Новий український правопис: ретро-автомобіль чи сучасний «Мерседес»?», [в:] <https://opinionua.com/2019/05/31/novij-ukra%D1%97nskiy-pravopis-retro-avtomobil-chi-suchasnij-mercedes-2019> (10.01.2023).*

²⁷ Там само.

²⁸ *Український правопис*, Київ 2019, с. 5.

²⁹ О.О. Тараненко, *Сучасні тенденції...*, с. 92.

учителів чи викладачів. Наприклад, один відомий телеведучий, учень доктора філологічних наук, професора Олександра Пономарева, своє ставлення до правописних змін пояснив так:

Я не великий експерт у філології, проте поважаю професора Олександра Пономаріва, а для нього новий правопис – це справа життя. Отож до новацій ставлюся з розумінням. Мозок сприймає, душа – ні. <...> Але, знову ж таки, перед очима постає мій викладач Олександр Пономарів, і я терпляче сприймаю реформу правопису³⁰.

Багато хто з мовців, які намагаються вживати закінчення *-u* у спілкуванні, очевидно, остаточно не зрозуміли суті «нової» граматичної норми, оскільки, усупереч кодифікованому правилу, послуговуються цим закінченням не лише в родовому, а й у місцевому відмінку однини (пор.: «На підтвердження своїх висновків П. Куліш наводить цікаву розповідь кобзаря Миколи Ригоренка, якому ще в його **молодости** один запорожець продав свою бандуру»); знахідному (пор.: «Тому П.Куліш неодноразово підкреслював, що кобзарі та лірники виділяються із звичайних умов сільського побуту для того, щоб розвинути мислительські **здібности**...») та називному (пор.: «Основна проблема, яка виникла під час такого поєднання, – це термінологійні **розбіжности**; Ці **відмінности** стосуються насамперед до морфологічних категорій дієслова та успадковування їх віддієслівними утворами») відмінках множини, що спричиняє з'яву нових помилок. Із цього приводу Галина Островська описує випадок, коли одне з видавництв, негаразд вивчивши правило, обсмішило на всю Україну свого автора, випустивши його книжку з неадекватними висловами, у яких сплутано родовий, давальний і місцевий відмінки³¹.

На неправильне витлумачення пункту *Українського правопису* про норми вживання закінчення *-u* під час відмінювання іменників жіночого роду звертає увагу й Павло Куляс. Хибну мовну практику, проілюстровану прикладами з мовлення українських журналістів («На великій швидкості наїхав на групу людей на автобусній зупинці; ... якого [політика] визнали винним у службовій халатности; Володимир Кривавий [ідеться про Володимира Хрестителя] насильно запроваджував в Україні-Руси чужу віру»), він кваліфікує як «чув дзвін, та не знає, де він». На думку дослідника, «вона тільки спантеличує учнів, студентів та й професійних мовників, сіє безграмотність»³².

Майже дві третини опитаних (63%) взагалі не дотримуються змін у вжитковій закінчень родового відмінка однини іменників III відміни, зафіксованих в *Українському правописі* 2019 р., причому одні з респондентів сприймають ці зміни відверто негативно і принципово не використовують закінчення *-u* у своїй

³⁰ Л. Вишинська, *Новий український правопис...*

³¹ В.І. Островський, Г.Ф. Островська, *А українською кажуть так...*, Тернопіль 2013, с. 66.

³² П.П. Куляс, *Типологія помилок: підручник-монографія*, Київ 2015, с. 102-103.

мовній практиці, а інші – нейтрально, проте також цим закінченням не послугуються, бо, на їхню думку, ще не готові до цього.

Ті мовці, які **негативно** ставляться до закінчення *-и* обґрунтовують свою мовну поведінку здебільшого суб'єктивними чинниками стилістично-оцінного характеру – передусім тим, що ці граматичні форми для них є «незвичними» на тлі раніше опанованих норм (25%).

Така відповідь респондентів є передбачуваною, оскільки від 1933 року, коли закінчення *-и* силоміць вилучили з ужитку, минуло майже 90 років – відтинок часу, якого виявилось достатньо для того, щоб для більшості сучасних мовців, а особливо містян, які мало чують живу народну мову, воно стало незвичним і чужим. За неповне сторіччя зросло кілька поколінь мовців, яких навчали інших граматичних норм, унаслідок чого вони сприймають форми родового відмінка іменників жіночого роду на *-и* не лише як незвичні, а також як «неприродні», «неорганічні» для української мови (5%). Як зауважував Василь Німчук, «люди знають те, чого їх навчили»³³. Крім того, значній частині респондентів вони здаються «немилозвучними», «негармонійними», «грубими» чи такими, що «призводять до огрублення мови, втрати мелодійності та м'якості» (12%) або ж «незручними» і «складними для вимови» (4%). Зокрема, на думку декого з мовців, «якщо в називному відмінку остання літера – м'який знак, то і в родовому приголосний має лишатися м'яким. Отже, незалежності, радості, гідності».

Варто зауважити, що більшість освітян, а передусім учителів, які взяли участь в анкетуванні, не вживають закінчення *-и*. Після запровадження редакції *Українського правопису* 2019 р. були оптимістичні прогнози:

Щойно правопис буде запроваджено в шкільництві, він стане виховним інструментом національної свідомості українців XXI століття. І скільки б освітяни не висловлювалися проти правописних змін, все ж саме вчителі є найвідповідальнішою й найдисциплінованішою частиною українського суспільства. Їм вистачить сил запровадити потрібні зміни від молодшої школи аж до випускних тестувань. Усі ж розуміють, що вивчене в школі залишається з людиною протягом життя³⁴.

Проте, як засвідчили результати анкетування, поки ці сподівання реальна мовна практика не підтверджує.

Така загрозлива ситуація, що склалася в середовищі філологічної спільноти, є безпосереднім наслідком цілеспрямованої руйнівної мовної політики доби тоталітаризму – керованої з Москви і цілковито контрольованої партійним апаратом мовної політики, яку після розгрому мовознавчих інституцій 20-х рр., фізичного знищення, або тривалого ув'язнення мовознавців, заборони створених у ті роки лексикографічних, термінологічних та інших праць як «ворожих» і «на-

³³ В.В. Німчук, *Проблеми українського правопису...*, с. 32.

³⁴ *Новий правопис не повинен...*

ціоналістичних» запровадило радянське керівництво і яка була чинною до кінця 80-х рр. XX ст.³⁵.

На практиці суть мовної політики доби тоталітаризму полягала в утрюванні у внутрішній розвиток української мови, знищенні її самобутніх рис, «наближенні і злитті» української та російської мов. Радянська мовна політика «була спрямована не тільки на обмеження сфер використання української мови, а й на руйнацію її основ – лексичних, фразеологічних граматичних»³⁶.

Той факт, що закінчення *-и* як одне з питомих українських відмінкових закінчень іменників сьогодні для носіїв української мови стало чужим і неприродним, є промовистою ілюстрацією нищівного впливу застосованих за доби тоталітаризму методів зросійшування, наслідки яких, особливо в царині граматики, і досі є непереборними.

Ще однією досить поширеною причиною невживання форм родового відмінка іменників жіночого роду із закінченням *-и* є їх відсутність у мовленні того регіону, де мешкає респондент (9%). За висновками українських діалектологів, хоч закінчення родового відмінка однини іменників жіночого роду III відміни *-и* «фіксують майже всі українські говори», уживання закінчень *-і* та *-и* в різних регіонах України є «строкатим»³⁷. Це підтверджують і відповіді учасників анкетування, напр.:

Це закінчення не вживають у тій місцевості, де я мешкаю;
 Ніколи не чула такої вимови у своїй родині, своїй місцевості;
 Вимовляю традиційно для нашого краю: радості, любові...;
 Традиційно в нашому регіоні ці слова вимовляють із закінченням *-і*;
 У нашому регіоні немає такої форми в живому спілкуванні;
 У нас говорять *-і*;
 Така форма не властива моему узусові. Походжу зі старожитнього ареалу перетину трьох українських наріч, де згадані іменники мають здебільшого закінчення *-і* в род. відм. однини (солі). Тільки іменник *осінь* має дві форми (осени та осені, причому здебільшого з прийменником у препозиції: до осени). Форму з *-и* використовують лише представники старшого покоління. За десять кілометрів від моєї говірки функціонує інша діалектна система, де автохтони послідовно раніше використовували *-и* в цій позиції. Проте немає досліджень, які б свідчили, що це характерно й для мовлення молодого покоління. Така характерна риса («икання») була причиною подиву для мовців сусідніх поселень. Висновок: у багатьох старожитніх говірках *-и* в род. відм. однини іменників III відміни не становить релевантної ознаки та ін.

³⁵ Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали, Київ 2005, с. 16.

³⁶ Там само, с. 34.

³⁷ І. Матвіяс, *Іменник в українській мові*, Київ 1974, с. 113, 148; *Атлас української мови*, т. 1, Київ 1984, к. 190; т. 2, Київ 1988, к. 174-175.

Відповідь, процитована останньою, також засвідчує правильність ще одного припущення науковців, відповідно до якого тенденція до звуження обсягу вживання давнього закінчення *-и* в діалектах могла відбуватися під впливом літературної мови, зокрема навчання в школі³⁸, тобто внаслідок штучного втручання в розвиток мови.

Частина опитаних мовців, обізнана з історичними процесами розвитку української мови, вважає закінчення *-и* у формах родового відмінка іменників жіночого роду III відміни «архаїчним», «застарілим» (3%), наприклад:

Це архаїчна форма, яка заступлена новим закінченням із I відміни іменників жіночого роду. Процес поширення аналогічних закінчень із I відміни на іменники III відміни вже відбувся, і це об'єктивні закони;

Навіщо повертатися до того, що вийшло із вжитку? і под.

Так, справді, закінчення *-и* у формах родового відмінка однини іменників сучасної III відміни з'явилося під впливом відповідних форм в іменниках колишніх *a-, ja-*основ³⁹. До XIX ст., зауважував Василь Німчук, у всіх діалектах «стійко зберігалася флексія *-и*»⁴⁰. Потім флексію *-и* поступово починає витісняти закінчення *-і*, причому в різних діалектах цей процес відбувався неоднаково: в одних він «зайшов досить далеко», в інших така заміна триває досі, а в деяких вона й не починалася⁴¹. Як засвідчують історичні джерела, закінчення *-и* – давнє закінчення родового відмінка імен жіночого роду, що закінчувалися на приголосний, проте його повернення в *Українському правописі* 2019 р. – це не архаїзування української мови, не відродження тих норм, що занепали, а повернення національно маркованих граматичних рис, які спираються на історично сформовані особливості розвитку української мови, але за тоталітарної доби були вилучені для зближення українського правопису з російським.

З огляду на це вважаємо, що саме освітяни разом із науковцями мають обґрунтовувати загальні пересічних мовців потребу зберегти національну специфіку української мови, а не порівнювати питомі її риси з ретро-автомобілем, як це зробив один експерт-освітянин:

...уважаю, що повернення до норм правопису 1919 року не є достатньо обґрунтованим рішенням. І таким, що на часі. Мабуть, добре мати ретро-автомобіль 1919 року. Щоб на ньому один чи два рази упродовж року хизуватися

³⁸ В.В. Німчук, «Правописні проблеми» морфології української літературної мови, «Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки» 2002, вип. 5, с. 29.

³⁹ І. Матвіяс, *Іменник в українській мові*, Київ 1974, с. 147.

⁴⁰ В.В. Німчук, «Правописні проблеми» морфології..., с. 28.

⁴¹ І. Матвіяс, *Іменник...*, с. 147-148; *Історія української мови. Морфологія*, Київ 1978, с. 113; В.В. Німчук, «Правописні проблеми» морфології..., с. 29.

на якомусь шоу. Але щодня їздити на такому ретро-автомобілі навряд чи доцільно...⁴²

Серед інших чинників свідомого ігнорування закінчення *-и* у формах родового відмінка іменників жіночого роду III відміни (2%) названо такі:

- 1) небажання перевчатися: «Якщо можна по-старому, навіщо переучуватися?»;
- 2) необов'язковість уживання закінчення *-и* – можна його вживати, а можна й не вживати: «Я писатиму, як писав. Зрештою, у новому правописі передбачаються норми 'і так можна, і так теж можна'»;
- 3) редакційна політика видання чи каналу: «Згідно з редакційною політикою, у всіх виданнях ми також вживали закінчення *-и*»;
- 4) прагнення дистанціюватися від російської мови, адже графічно це закінчення збігається із закінченням *-и* родового та давального відмінків російської мови: «Закінчення *-и* мені неприємно нагадує російське закінчення *-и*».

Ще одна частина респондентів (3%) висловила **нейтральне** ставлення до змін у вживанні закінчень родового відмінка однини іменників III відміни. Такі мовці здебільшого перебувають на перехідному етапі, намагаючись перейти від старої норми до «нової», і використовують закінчення *-и* ще непослідовно:

Уживаю, коли не забуваю; Треба привчати себе вживати і под.

Як зазначають представники цієї групи, досить часто вони обирають закінчення *-і* або *-и* залежно від рівня мовної компетентності співрозмовника, його уподобань чи стилю спілкування, пор.:

Уживаю в колі тих, хто на цьому розуміється;
Знаю, що форми на *-и* стилістично обмежені, не певна, де саме це буде доречно.
Пишу завжди однаково: *-і*;
Уживаю закінчення *-и* лише на роботі. У повсякденному житті ще не звикла;
Уживаю тільки в публіцистичному стилі;
Іноді використовую закінчення *-и* у своїх поезіях бо, як на мене, так звучить красивіше, поетичніше....

Висновки

Отже, закінчення *-и* в родовому відмінкові однини іменників жіночого роду III відміни – питома морфологічна риса української мови, що зазнала ідеологічного тиску за доби тоталітаризму й була вилучена з мовного вжитку. Повернення цього закінчення до *Українського правопису* 2019 р. – не архаїзування української мови, а відновлення її національної граматичної специфіки.

⁴² Л. Вишинська, *Новий український правопис...*

Реакція освіченої, фахово підготованої частини українського соціуму на повернення цього закінчення до відмінкової парадигми української літературної є наслідком граматичного спадку, сформованого в радянський період, та деструктивного впливу людського чинника. Це дуже загрозна ситуація для подальшого відновлення української мови, оскільки саме філологи мають бути взірцем у дотриманні чинних норм та збереженні української основи української мови.

Василь Німчук пропонував два способи поновлення закінчення *-и* в іменниках III відміни: 1) повернутися до норм *Українського правопису* 1928 р. або 2) рекомендувати до вжитку паралельні флексії *-и* та *-і* (*вісті – вісти, радості – радості, ночі – ночи, солі – соли* і т. д.) подібно до нормативних нині паралельних закінчень у давальному та місцевому відмінках однини в іменників чоловічого роду II відміни⁴³. Проте досвід упровадження норм *Українського правопису* 2019 р. в сучасну мовну практику засвідчив, що ідея рекомендувати варіантні нормативні закінчення не увінчалася успіхом, оскільки із часом для багатьох сучасних мовців закінчення *-и* стало «незвичним», «неприродним», «штучним», «архаїчним», «діалектним» і под.

На нашу думку, для відживлення закінчення *-и* у сучасній відмінковій парадигмі іменників жіночого роду III відміни потрібно: 1) правило про нормативність цього закінчення оформити в тексті *Українського правопису* не як примітку, а як самостійне повноваге правило; 2) зробити його єдиним закінченням родового відмінка, тобто усунути варіантність закінчень *-і* та *-и*, бо теперішня ситуація, як і раніше, під час укладання редакції *Українського правопису* 1999 р., тільки «наполовину»⁴⁴ розв'язує проблему; 3) активно пропагувати вживання закінчення *-и* в українській пресі, по радіо, на телебаченні, консультувати тих мовців, які не знають історії закінчення *-и*, аргументувати доцільність його повернення науковими фактами; 4) українська філологічна спільнота має демонструвати використання закінчення *-и* на власному прикладі.

Твердо віримо в те, що «лихі часті реформування української мови засобами правопису назавжди позаду, що більше ніхто не накидатиме їй те, що чуже її природі, традиції, що порушує її живий розвиток»⁴⁵.

References

- Atlas ukrayins'koyi movy*, t. 1, Kyiv 1984; t. 2, Kyiv 1988.
Chaplenko V., *Istoriya novoyi ukrayinskoyi literaturnoyi movy (XVII st. – 1933 r.)*, New York 1970.
Istoriya ukrayins'koho pravopysu: XVI-XX stolittya, Kyiv 2004.
Istoriya ukrayins'koyi movy. Morfolohiya, Kyiv 1978.

⁴³ В.В. Німчук, «Правописні проблеми» морфології..., с. 30.

⁴⁴ В.В. Німчук, *Проблеми українського правопису...*, с. 55.

⁴⁵ М. Жулинський, *Чим може вгору дух піднятися?.. Провописний кодекс – не лише проблема наукова...*, [в:] *Український правопис: так і ні: Обговорення нової редакції «Українського правопису»*, Київ 1997, с. 11.

- Kulyas P.P., *Typolohiya pomyluk: pidruchnyk-monohrafiia*, Kyiv 2015.
- Matviyas I.H., *Imennyk v ukrayinskiy movi*, Kyiv 1974.
- Nayholovnishy pravyla ukrayins'koho pravopysu*, Kyiv 1921.
- Nayholovnishy pravyla ukrayins'koho pravopysu (nove vydannya)*, Kyiv 1925.
- Nimchuk V.V., «*Pravopysni problemy*» *morfolohiyi ukrayinskoyi literaturnoyi movy*, «Naukovyy visnyk Volyns'koho derzhavnoho universytetu imeni Lesi Ukrayinky» 2002, vyp. 5.
- Nimchuk V.V., *Problemy ukrayins'koho pravopysu XX – pochatku XXI st.*, Kam'yanets'-Podil's'kyi 2002.
- Nimchuk V.V., *Problemy ukrayins'koho pravopysu v XX st.*, [v:] *Ukrayins'kyi pravopys: proyekt naynovishoyi redaktsiyi*, Kyiv 1999.
- Novyy pravopys ne povynen rozyednuvaty krayinu*, [v:] <http://www.golos.com.ua/article/309838>.
- Orazi L., *Ukrainian language policy in the 1920s and after 1991: development stages and present trends*, «Ukrayins'ka mova» 2022, № 2.
- Ostrov's'kyi V.I., Ostrov's'ka H.F., *A ukrayinskoyu kazut' tak...*, Ternopil' 2013.
- Shevel'ov Yu., *Ukrayins'ka mova v pershiy polovyni dvadtsyatoho stolittya (1900-1941). Stan i status*, [v:] Yu. Shevel'ov, *Vybrani pratsi*, kn. I: *Movoznavstvo*, Kyiv 2009.
- Taranenko O.O., *Suchasni tendentsiyi do perehlyadu normatyvnykh zasad ukrayinskoyi literaturnoyi movy i yavlyshche puryzmu (u mezhakh hramatychnykh katehoriy imennyka)*, «Movoznavstvo» 2005, № 3-4.
- Ukrayins'kyi pravopys (proyekt)*, Kharkiv 1926.
- Ukrayins'kyi pravopys*, Kharkiv 1929.
- Ukrayins'kyi pravopys*, Kharkiv 1933.
- Ukrayins'kyi pravopys*, Kyiv 1946.
- Ukrayins'kyi pravopys*, Kyiv 1960.
- Ukrayins'kyi pravopys*, Kyiv 1990.
- Ukrayins'kyi pravopys*, Kyiv 1993.
- Ukrayins'kyi pravopys*, Kyiv 2019.
- Ukrayins'kyi pravopys: Proyekt naynovishoyi redaktsiyi*, Kyiv 1999.
- Ukrayins'ka mova u XX storichchi: istoriya linhvotsydu. Dokumenty i materialy*, Kyiv 2005.
- Vyshyn's'ka L., *Novyy ukrayins'kyi pravopys: retro-avtomobil' chy suchasnyy «Mercedes»?*, [v:] <https://opinionua.com/2019/05/31/novij-ukra%D1%97nskij-pravopis-retro-avtomobil-chi-suchasnij-mercedes> 2019.
- Zulyn's'kyi M., *Chym moze vgoru dukh pidnyat'sya?.. Provopysnyy kodeks – ne lyshe problema naukova...*, [v:] *Ukrayins'kyi pravopys: tak i ni: Obhovorennya novoyi redaktsiyi «Ukrayins'koho pravopysu»?*, Kyiv 1997.

ПРО АВТОРА

Лариса Колібаба – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України [Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine]. **Основні публікації:** *Асиметрія словотвірних співвідношень багатозначних дієслів та іменникових девербативів*, Київ 2005; *Словник дієслівного керування*, Київ 2016 (співавтор – В. Фурса); *Зміни в граматичному вираженні семантики часу в українській літературній мові XXI сторіччя*, «Studia Ucrainica Posnaniensia» 2022, № 10/1, s. 22-44; *Formy gramatyczne zwrotów do osób we współczesnym ukraińskim dyskursie politycznym: norma i praktyka*, „Prace Językoznawcze” 2022, XXIV/4, s. 213-228 (współautor – S. Romaniuk); *Типові моделі дієслівного керування в українській політичній рекламі*, «Slavistična revija» 2021, № 69 (3), s. 325-338 (співавтор – С. Романюк); *Форми знахідного відмінка множини іменників – назв істот в українській народній і літературній мові*, „Studia Ucrainica Varsoviensia” 2021, № 9, s. 19-38; *Закінчення знахідного відмінка іменників в історії українського правопису*, «Українська мова» 2020, № 3, с. 28-44.

ORCID: 0000-0001-7063-5309

Email: kolibaba79@gmail.com